

«ЭЛ АДАВИЯТЫ»
сериясы

ЭЛДИК
ПОЭМАЛАР

31

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
N. A. CH. AITMATOV

PUBLISHING HOUSE «BIYIKTIK»

FOLK POEMS:

Aksatkyn and Kulmyrza,
Ak Maktym, Karagul Botom,
Jalayir jalgyz, Ak Bermet, Kachkan kyz,
Kozy Korposh-Bayan suluu,
Kyz Jibek, Bozjigit.

THE 31-TH VOLUME OF
«EL ADABIATY» (PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактор
КЫДЫРБАЕВА Р. З.
КЕБЕКОВА Б. К.
ЖАЙНАКОВА А.
ОРОЗОВА Г.
СОРОНОВ О.
МУКАСОВ М.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«БИЙИКТИК» БАСМАСЫ

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза,
Ак Мактым, Карагул ботом,
Жалайыр жалгыз,
Ак Бермет, Качкан кыз,
Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
31-ТОМУ

Академик А.А. Акматалиевдин
жалпы редакциясы астында

Тексттерди басмага даярдап, баш сөзүн жазган
филология илимдеринин кандидаты *ГҮЛБАРА ОРОЗОВА*

«Бийиктик» басмасы
Бишкек - 2012

УДК 821. 51
ББК 84 Ки 7-5
Э 45

Э 45

Элдик поэмалар. /А. Акматалиевдин жалпы ред. астында. Түз. жана баш сөзүн жазган Г. Орозова. Б.: Бийиктик, 2012. - 380 б. («Эл адабияты»).

ISBN 978-9967-13-898-8

«Эл адабияты» сериясынын 31 томуна кыргыздын «Аксаткын менен Кулмырза», «Ак Мактым», «Карагул ботом», «Жалайыр жалгыз» деген нукура элдик поэмаларынын бир канча варианттары жана Ак Бермет менен Качкан кыз жөнүндөгү тарыхый ырлар кирди. Мындан сырткары казак элинин «Козу Көрпөш, Баян сулуу», «Кыз Жибек» поэмаларынын кыргыздарда айтылган версияларынан бирден үлгү жана чыгыш поэзиясынан келген «Бозжигит» поэмасы орун алды.

Китеп фольклористтерге, филолог студенттерге, жана жалпы окурмандарга арналат.

*Басмага Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун
Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.*

Редактору: **Б. Кебекова**
Рецензент: **С. Байгазиев**

94702300200-12

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-13-898-8

© Ч. Айтматов атындагы
Тил жана адабият институту
© Орозова Г. Ж., 2012

КОЗУ КӨРПӨШ, БАЯН СУЛУУ

«КОЗУ КӨРПӨШ, БАЯН СУЛУУ» ПОЭМАСЫНЫН КЫРГЫЗДАРДА АЙТЫЛЫШЫ

Казак элинин сүйүп окуган жана кеңири тараган элдик көөнө поэмаларынан бири «Козу Көрпөш, Баян сулуу» 1812-жылдан¹ баштап бир канча жолу басылып фольклорист-илимпоздор тарабынан кеңири изилдөөгө алынып² келе жатат.

Бул поэма казактардан башкырт, татар, алтай, ногой, кыргыз сыяктуу түрк элдерине тарап, Козу Корпош менен Баян сулуунун трагедиялык махабаты туурасындагы аңыз улам алымча, кошумчалары менен айтылып түрдүү версиялар түзүлгөн. «Козу Корпош, Баян сулуу» поэмасы Кыргызстандын түштүгүндө айтылгандыгы кызыктуу факты.

Кыргыз Улуттук Илимдер Академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Кол жазмалар фондусунда кыргыздын белгилүү классик акыны Барпы Алыкуловдон жазылып алынган «Козуке, Баян»³, Раимкулова Үрүдөн жазылган «Козу Корпош, Баян»⁴ жана Сатылганов Сапарбайдан жазылган «Козуке Баян»⁵, айтуучусу белгисиз - «Козуке, Баян»⁶, А. Масейитов айткан «Козуке менен Акбаян»⁷ аттуу кол жазмалар бар. Поэма эл арасында ырдап жүргөн Барпы сыяктуу акындар аркылуу оозеки тараган болуу керек. Анткени, бул кол жазмаларга Караганда жомоктук формадагы архаикалык-мифологиялык башат сакталган. Оозеки речтин стилинде айтылган. Негизинен казакча варианттын мазмун жагынан кайталайт деп айтууга болот. Кыргыздарда айтылышында айрым эпизоддор кошулуп, чыгарманын поэтикалык курулмалары, көркөмдүк насиле, ыр түзүлүшү айтуучунун төкмөлүк, ырчылык тубаса талантына жараша берилген. Б. Алыкулов орошон ойчул, чоң акын жана элдик поэзияны терең өздөштүрүп, классикалык чыгармаларын жараткан. Барпынын акындык чеберчилиги, жекечелик өзгөчөлүгү анын образдар системасын берүүсүнөн, көркөм сөз каражаттарын колдонуусунан, баяндоо ыкмасынан таасын көрүнүп турат.

Барпы айткан «Козуке, Баян» поэмасында Сарыбай менен Карабай кудалашып, Карабай болочоктогу келини үчүн абдан калың-мал берип, убада сөз беришет. Күндөрдүн биринде Козу Көрпөштүн атасы катуу ооруп, ошондон көз жумат. «Жетимге кыз бербейм» деген чалпоо ой менен Сарыбай жер которуп көчүп кетет.

Көпчүлүк фольклордук чыгармаларда катылган сырдын ачылышына баш каармандын тентектиги себеп болуп, окуя чиеленишип өнүгө баштайт. Баян сулуу жөнүндө да Козу Көрпөш Бакты кемпирден угуп, андан кийин апасынан катылган сырдын чоо жайын аныктап угат.

Чоңоё элек жетимге чоочунда бирөө айттыбы,
Эскире элек жетимге эрмектеп бирөө айттыбы,

¹ «Куз Курпачь», Башкирская повесть/орусчага которгон Т. Беляев/, Казань, 1812.

² Т. Дүйсенбаев. Казактын лиро-эпосы. Алматы. 1973.

- Климович Ы. Т. Из истории литератур советского востока. М., 1959. с. 243.

- Бердибаев Р. Казак эпосы. Алматы. «Гылым», 1982.

- Жирмунский В. М. Тюркский героический эпос. Л., 1974.

³ Рманкул Бердибай. Эпос – эл казынасы. Алматы. «Рауан». 1995. ж. б.

⁴ Инв. №1 дело (1947-жылы 26-сентябрда Бекибаев тарабынан жазылган).

⁵ Инв. №554/5192/№1, 2 дептер. 23 бет кол жазма. Ноокат району, Көк-Жар совхозу, Кулуштан айылы.

⁶ Инв. №511/5189/1946-жыл, 29-июль, 27 бет кол жазма. Жалал-Абад областы, Ачы району, «Кызыл Октябрь» колхозу, Монгол айылы.

⁷ Инв. 511/5189/№5 дептер. 13 бет жөө жомок түрүндөгү кол жазма.

⁸ Инв. №576/5214/№2 дептер. А. Масейитов Баткен району, Кызыл Жол айылы.

Акылы жок жетимге айылдан бирөө айттыбы -

деп ойго батып, ары карай ыйлап, арманын баласына айтып турган жери:

Кайнатаң аты Сарыбай, Кайненең Шекер,
мен Санам,
Сурадың кыйнап сен балам

- деп, жай отуруп өткөн окуяларды жана Баян жөнүндө санжыралап берет. Анда баласы:

Айнектей бетте нурум бар, эне,
Ак жолборстой сүрүм бар, эне,
Баяндай сулуу жарымды, эне,
Албай кантип каламын, эне

- деп, жолго аттанат.

Алты айлык сапар жол, балам,
Баянга кантип жетесиң, балам¹, -

деп, жолдун алысын, андагы жолугуучу түрдүү кыйынчылыктар туурасында айтат. Козукенин атасы жок, өксүгүн эне жүрөгү гана сезип турбаса, чынында ал түптүү, тектүү атанын тукуму болуп, эч нерседен кем болбой, эркин өсөт. Баянга жөнөр алдында элинин кызматына жарай турган, беттегенин бербеген азамат болгону байкалат. Апасы айткан туңгуюк көлдөн, эрме чөлдөн, чытырман токойдон, жырткычтардан эр жүрөктүүлүк, айлакерлик менен өтөт. Сюжет Козуке менен Баяндын махабаты туурасында болгондуктан, алардын бири-бирине болгон сезими назик мамилелери аркылуу образдары ачылат. Козуке Баянга жетүү үчүн түрдүү айла-амал, күч-аракет колдонот. Баян дагы өз керт башынын эркиндиги үчүн күрөшөт. Акырында Козуке көрө албастыктын, кара өзгөйлүктүн курманы болот. Ал эми Баян Козуке үчүн Годол кулдан өч алат. Козукесиз жашоодон баш тартып, өлүмгө тике карайт. Баян сулуунун трагедиялык тагдыры Зухранын / «Тахир, Зухра» тагдыры менен үндөшүп турат. Бул - чыгыш поэзиясынын келген форманын «өзүн өзү өлүмгө кыюу» түрк элдеринин эпикалык чыгармаларынан орун алышын көрсөтөт. Түрк элдеринин эпикалык чыгармалары эриш аркак өнүгүп, алардын өзөгүнөн окшош мотив, ал гана эмес окшош эпизоддорду табууга болот. Маселен, чыгыш сюжетинен келип, өзбек, тажик адабиятынан орун алган «Тахир, Зухра» поэмасындагы феодалдык коомдун турмуштук көрүнүштөрүн боюна сиңирген сюжет «Козу Көрпөш, Баян сулуу» поэмасында да чагылат. Тахир менен Зухранын аталарынын бел куда болушу, Тахирдин төрөлгөнүн угуп сүйүнгөндөн катуу чаап баратып Тахирдин атасынын аттан жыгылып өлүшү, андан ары Зухраны жетимге бергиси келбеген атанын жоругу, Тахир менен Зухранын өз бактысы үчүн күрөшү, акырында окуянын трагедия менен - эки жаштын өлүмү менен бүтүшү сыяктуу эпизоддор эки поэмада окшош. «Тахир, Зухрада» феодалдык отурукташкан турмуш, хан сарайларда, шаар жашоосунда өткөн, цивилизацияга жакындаштырылган окуялар чагылдырылса, «Козу, Көрпөш, Баян сулууда» патриархалдык көчмөн турмуштагы үй-бүлөлүк, уруулук карама-каршылыктар баяндалат. Сүйүү темасы эки сюжетте тең негизги өзөктүү окуялардан.

Байыркы түрк урууларында кезигүүчү «бел куда», «бешик куда», же эки эркек, эки кыз төрөлсө дос, бир тууган болуу салты эпикалык чыгармалардагы негизги мотивдерден болуп, элдик салт чыгармада көркөмдүк функцияны аткарып калган. Мындай салттык форма эки үй-бүлөнү же эки урууну, керек болсо эки элди бириктирүүгө, достук байланышын, ынтымагын чыңоого чоң таасирин тийгизген. Закавказье жана

¹ Инв. №198 №1 дело.

Жакынкы Чыгышка белгилүү повесть «Ашык Гариб» / түркмөндөрдө / «Шасенем менен Гариб», Анатолия түрктөрүндө, Азербайжан түркмөндөрүндө кеңири айтылган «Аслы менен Керем» жана «Алпамыш», «Тахир, Зухра», «Козу Көрпөш, Баян сулуу» чыгармаларында кезигүүчү ушул эпизод буга мисал болот.

Б. Алыкулов Козу Көрпөштүн апасынын образын бир топ терең ачып берген. Ошол образ аркылуу Карабай менен Сарыбайдын жеке мүнөздүк портреттери ынанымдуу тартылган. Маселен, Козукенин апасы Карабайдын кийген кийими, жоо жарагын, минген атын бир сыдыра айтып келип:

Өткүр чыкса Кезуке балам,
Өзүмдөк болор дээр эле, балам,

* * *

Ок өтпөгөн ак олпок, балам,
Жоого аттанса кийчи эле, балам.
Уулума калар белек деп, балам,
Сен үчүн арнап жүрчү эле, балам¹ - дейт.

Казак вариантында кезикпеген айрым бир эпизоддор киргенин белгилей кетүү керек. Козукенин атасы уулуна арнаган Ак желке тулпары туурасында:

Ак көлгө барып киргизген, балам,
Асман жердин арасын, балам,
Отто кылып жүргүзгөн, балам
Дүйнөлүк доор сүргүзгөн, балам² –

деп айтылып, уулуна калтырып кеткенин, аны таап кармап мингин деп, энеси ата керээзин тапшырат.

Токумду салса Акжелке
Торгойдой болуп түйүлдү.
Терликти салса Акжелке
Текедей болуп түйүлдү.
Жаазды койсо Акжелке
Жаадай болуп ийилди.
Куюшкан салса Акжелке,
Куландай болуп түйүлдү.
Басмайыл тартса Акжелке
Баш көтөрбөй тек турду³.

- деп ээр токумдун ар бир буюмун ат үстүнө койгон сайын тулпардын абалы конкреттүү, поэтикалык туруктуу эпитет рефрендер, салыштыруулар менен сүрөттөлөт. Козу Көрпөш элдик эпостордо кездешүүчү апыртма образдагы баатыр эмес. Анда өзгөчө күч, сыйкырдуу касиет жок. Тек гана жеке бактысын издеген, жердик жигит. Коро албастыктын, кара мүртөздүктүн курманы. Түпкү генезиси бир, типологиялык жактан окшош чыгармалар, типтүү образдар, фольклордо жыш кезигет. Ошого карабастан ар бир айтуучунун чыгармачылык чеберчилигине жараша ар бир фольклордук чыгарма өзүнчөлүккө ээ. Барпынын өзүнүн стилине, акындык ой чабытына, орошон ойлуу сөз

¹ Инв. № 198, 1-дело.

² Инв. № 198, 1-дело.

³ Ошондо.

казынасына жараша бул поэма кыргыз фольклорунун катарын толуктап турат. Ошондой эле Барпыга мүнөздүү ыкма «балам», «ботом», «эне», «болгон», «эмеспи», «турбайбы», «белгиси», «эле», «экен», жаралат» сыяктуу сөздөр менен аяктаган ыр түзүлүшү чыгармага көркөм маанай, поэтикалык өзүнчөлүк берип, классик акындын талантынын тереңдигин көрсөтөт. Ыр түзүлүшүндөгү мындай ыкманы түштүк акындарынын көпчүлүгү колдонгону байкалып: чыгармачылык таасирденүүнүн негизинде орток стиль пайда болгонун баамдоого болот.

Поэманын ыр түзүлүшүнө караса, акын Б. Алыкулов бир эле чыгармада бир канча муун өлчөмдү пайдаланган. Бирде 6-7-8 муун менен төгүп турса, кээде 11-12 муун эркин уйкашып, поэманын тилине, стилине, ыр формасына өзгөчөлүк берип турат. С. Сатылгановдун "Козуке, Баянында Козукенин энеси чытырман токойго, кара чаар жолборско айланат, атка тил бүтүп адамча сүйлөйт. Желмогуз кемпир сыяктуу архаикалык образдар, мифологиялык формулалар орун алган. Мындан тышкары Козуке ак келтени колго алып, айга карап шилтесе, алтымыш кулач жазылат. Айлантып туруп чапканда алты миң кошунду алты күндө, жети миң кошунду жети күндө жалгыз өзү кырат. Козукенин образын жомоктордо кезигүүчү фантастикалык баатырдын образы аркылуу берет. Раимкулова Үрү айткан "Козу менен Баян" кара сөз түрүндө жөө жомок формасында айткан. Ошентип бул нускаларда / Б. Алыкуловдун вариантынан башкасында / жомок жанрында кезигүүчү формалар, фабулалар, поэтикалык ыкмалар орун алып, фольклордук чыгарманын жүгүн аркалап турат. Демек, бул нускалар «Козуке, Баяндын» кыргыздар арасында да тарап, оозеки түрдө айтылып жүргөндүгүнөн кабар берет.

Жыйнакка үлгү катары Б. Алыкуловдун вариантын бердик.

КОЗУКЕ БАЯН

(Б. Алыкуловдун айтуусунда)

Бизден мурун өттү кетти нечен кылым,
Жарыя эски жомок айткан ырым.
Кан соруп, тойбой өткөн канча зулум,
Карабай, Сарыбай деп эки бай бар,
Экөөнүн ортосунда сансыз мал бар.
Карабай, Сарыбайдын жаны бирге,
Жайылып төшкө чыккан малы бирге.
Экөө кеңешишип айткан күндө,
Карабай, Сарыбайдын тили бирге.
Конушта бир отурат үйү бирге,
Чатырды белге тиккен жанаштырып,
Айылдан жалгыз көчкөн адаштырып.
Карабай, Сарыбайда эки аял,
Экөөнү ырым менен айттым баян.
Экөө кечээ күндүз үйдө даяр,
Бир күнү бул экөө жол алышты,
Балабыз уул болсо дос кылсак деп,

Балкып бою, кызып туруп кол алышты.
Кыз болсо курбу болуп жүрүшсүн деп,
Айылдаш коңшулар билишсин деп.
Бири уул, бири кыз болсо шунда,
Убадасы экөөнүн болмок куда.
Аялдын экөөнүн тең айы жетти,
Карабай, Сарыбайлар ууга кетти.
Алыстан кулак салып булар жөнөйт,
Эки аял бапбарабар бирдей төрөйт.
Кемпирлер киндигин жетип кести,
Дем алып эки аял тең көзүн ачты.
Карабайдын аялы уул тапты,
Асмандан нурун чачкан чолпон жылдыз.
Эки бай бир тилектеш кечээ күндүз,
Сарыбайга кудай берди бир сулуу кыз.
Эки байга тең сүйүнчү чаап кетти,
Байлардын эшиткенде көөнү өстү.
Сарыбий кыз бермекке болду кайыл,
Карабай мал бермекке болду тайын.
Жентек той, кудалык той болду бирге,
Экөө тең катташып жүрдү күндө,
Карабай, Сарыбайда кызык өскө,
Байбиче сүйүнгөндөн салды сөйкө.
Экөө насип болду жазып калам,
Карабайдын байбичеси сулуу Санам.
Экөөнүн убадасы мурун нечен,
Калыңды бай Карабай берди нечен.
Сарыбайдын байбичеси сулуу Шекер,
Экөө тең максатына качан жетер.
Карабай кудалашып сыйды көрдү,
Тагдырдан ажал жетип шондо өлдү.
Кызыккан кудаларды теңир бөлдү,
Кайгыны санашканга катуу салды,
Арзуу менен коргон уулу жетим калды,
Аксанам артык сулуу жесир калды,
Бул өлүм экөөнө кесир салды.
Козуке Карабайдын баласы эле,
Тиктесе оң көзүнүн карасы эле.
Өлбөсө Карабайдын кубаты эле,
Экөө бир тилекте турат эле.
Сарыбайдын көргөн кызы сулуу Баян,
Карабайдын түшүндө көргөн аян.
Шум өлүм экөөнү бөлүп кетти,
Ажал күчтүү бай Карабай өлүп кетти.
Байбиче Санам жесир калды жатып,
Козуке жетимче деп кызын бербей,
Бөлүнүп өз элинен кетти качып.
Убада, шерт жолуна чыдай албай,
Тагдырдын буйругуна ынай албай,
Сарыбай акылынан кетти шашып.
Санам сулуу калың берип калды күйүп,

Он бешке бала жетти жетим жүрүп.
Козуке он бешке энди жеткен,
Ордо ашык болсо баарын черткен.
Козуке минип жүргөн буурул жорго,
Баладан кутулбаган салган ордо.
Ордого кызык болгон бала шондо,
Баладан Санам сулуу көөнү тынды.
Ордодон чүкө чертти эр Козуке,
Козуке черткен чүкө учуп барып,
Чекеде бир кемпирге катуу тийди.
Отурган Бакты жандын буту сынды,
Чыңырып Бакты кемпир жаны күйдү.
Бир убакта эс токтотуп өйдө турду,
Ачулуу Бакты кемпир бир сөз урду:
Ордого мурун шашып жеткен бала,
Жашында атасы өлүп көпкөн бала,
Көпкөнүң зыян кылды эми мага,
Айтайын сен билбесең сырды сага.
Карылык жакын жеткен мен бир муңдуу,
Кайлыгың¹ алыс кеткен Баян сулуу.
Өз атаң байлык кылган али бойдон,
Карабай келин алмак Сарыбайдан.
Атаңдын ээлеп калдың барлык малын,
Артыкча Баян сулуу сенин жарың.
Көпкөнүң мен кемпирге көрсөтпөстөн,
Кайлыгың Баян сулуу жетип алгын.

- деп, Бакты кемпир ачуусу келип, бутунун оорусуна чыдай албай, Козукеге энеси жашырып жүргөн сырды айтат. Бала таң калып, энемден сурайынчы деп энесине барат. Энеси балама айта турган маалы келген жок деп сырын жашырат. Козуке эмне кыларын билбей ойлонот да, тура калып, эне курсагым ачты, буудай кууруп берчи дейт. Энеси чын көөнү менен буудай куурат. Козуке шашып, кочуштап алып бер дейт. Энеси шашкалактап, жетим өскөн чунагай деп, кочуштап алганда, колунан бекем кармап, мени балам десең айт сырыңды дейт. Энеси колунун күйгөнүнө чыдабай кое бер балам айтайын деп жалынат.

Козуке энесинин колун бошотот.
Кара оозуна кан толгур,
Жин оозуна жин толгур,
Кандай неме айтты экен.
Чоңое элек жетимге,
Чогууда бирөө айттыбы?
Эскире элек жетимге,
Эрмектеп бирөө айттыбы?
Акылы жок жетимге,
Айылдан бирөө айттыбы?
Болбоду көөнүм бир күн жай,
Кайнатаң аты Сарыбай,
Кайненең Шекер, мен Санам,
Сурадың кыйнап сен балам.

¹ Кайлыгың – кудалашкан кызың, келинчегиң.

Арманым артык менде алам¹,
Өзүңдүн атаң Карабай
Калыңды берген аябай.
Кайнатаң жансыз Сарыбай,
Түбөлүгүн санабай,
Кудалыкка жарабай,
Мени бейбак жесир деп,
Сенделген сени жетим деп,
Баян сулуу жарыңды,
Алып кеткен качырып,
Кара кыр белден ашырып,
Кудалыгын жашырып.
Качпаганда кайнатаң,
Айланайын чунагым,
Барбайт белең баш уруп,
Баяндай сулуу колукту,
Албайт белең ашырып.
Колуктуң Баян калам каш,
Баралбайсың балам жаш.
Алыскы жерден күйөөлөп,
Алалбайсың балам жаш,
Ушул жерден көөнүм кош.
Карабайды сыйлабай,
Кайнатаңдын боору таш.
Жетимдиктен сызылып,
Кургабады көздөн жаш.
Эсен жүрүп жетилсең,
Болосуң балам элге баш.

Козукенин энесине айтканы

Айнектей бетте нурум бар, эне,
Ак жолборстой сүрүм бар эне.
Качсада койбой барамын эне,
Баяндай сулуу жарымды эне,
Албай кантип каламын эне.
Аскасы бийик бел келсе эне,
Аттан да ылдам өтөмүн эне.
Кубарган бийик бел болсо эне,
Куштан да ылдам өтөмүн эне.
Мен Козуке, ал Баян эне,
Кубалап барып жетемин эне.
Бакты бир кемпир сөзүнө эне,
Арым бир келди жатпаймын эне,
Өлүм бир келсе кайтпаймын эне.
Намызымды сатпаймын эне,
Батаңды бергин барамын эне,
Өлсөм бир өлүп каламын эне.
Баян бир сулуу кайлыгым эне,
Эсен болсом аламын эне.

¹ Алам – таарыныч, ыза, кайгы.

**Баласынын барбасына көзү жетпей,
Муңкурап энесинин айтканы**

Козуке жалгыз сен эрке балам,
Атаңдан калган Акжелке балам.
Ташка бир салса тайгылбайт балам,
Жүргөндө жолдон жаңылбайт балам.
Туягы мокоп кагылбайт балам,
Жаратылган тулпардан балам.
Андай бир буудан табылбайт балам,
Тизеге жалы төгүлгөн балам,
Жылкыдан сындуу көрүнгөн балам.
Кайчы бир кулак, чолпон көз балам.
Ат кыялы узак сөз балам,
Чыпка бир куйрук кырык жал балам,
Атаңдан калган ошол мал балам.
Изине түшүп таап ал балам,
Тегерек туяк чолпон көз балам,
Жабуусу кытай таза бос балам.
Ээри жапма күмүштөн балам,
Жеген бир жеми күрүчтөн балам.
Талыбаган жүрүштөн балам.
Жүргөндө кетчү жебелеп балам.
Барар бир жерин чамалап балам,
Душманды өтчү тебелеп балам.
Азуусу болот бычактай балам,
Жүнү бир жакшы кытаттай балам,
Мойну бир узун кылтактай балам,
Душманга жеткен бурчатпай балам.
Атаң минген Акжелке балам,
Ашкере күлүк азыгы балам.
Көзүндө күндөй жарыгы балам,
Үстүндө түрлүү жабдыгы балам.
Үзөңгүсү куйма жез балам,
Жабдыгын издеп тапкын тез балам.
Куюшканы куйма алтын балам,
Көпчүгү кымбат бомбаркут¹ балам.
Атаңдын болгон колунда балам,
Аккөлдүн берги боюнда балам.
Күн батыш жак жолунда балам,
Көп душман болгон кастында балам.
Кол жакалап сен барсаң балам,
Көлдөлөң таштын астында балам.
Атакең көмгөн кол менен балам,
Эр жеткенде Козуке балам,
Табат бир деген ой менен балам.
Тапсаң бир пайда бул жайда балам,
Болот бир учтуу сыр найза балам.
Алтын бир саптуу ак албарс балам,

¹ Бомбаркут – эң таза баркыт материал.

Чапканда эрден жан калбас балам,
Желкеден чыкпас ак келте балам,
Кайберен качып кетпеген балам,
Атканда жазбай түз тийген балам,
Адистен эч ким жетпеген балам.
Карабай менен Сарыбай балам,
Экөө бирдей эр эле балам.
Өткүр чыкса Козуке балам,
Өзүмдөй болор дээр эле балам.
Жанына өлчөп минчү эле балам,
Сенин атаң Карабай балам.
Ок өтпөгөн ак олпок балам.
Жоого аттанса кийчи эле балам.
Уулума калар белек деп балам,
Сен үчүн арнап жүрчү эле балам.
Акжелкедей тулнарды балам,
Аккөлгө барып киргизген балам.
Асман-жердин арасын балам,
Оттоо кылып жүргүзгөн балам.
Дүйнөлүк доор сүргүзгөн балам,
Душмандын көзүн күйгүзгөн балам.
Эркелетип өзүңө балам,
Кунанында мингизген балам.
Айтамын сөздүн ырасын балам,
Атаңдан калган мурасың балам.
Жүгөнүн алып шыпырып балам,
Акжелкени чакырып балам,
Көлгө агыткан тулпары балам.
Жагоон алып мойнунан балам,
Көккө агыткан шумкарын балам.
Көөнө бир дүйнө армандуу балам,
Өлбөй бир тирүү ким калды балам.
Карыганда энеңдин балам,
Жүрөгүнө зил салдың балам.
Сарыбай качты калкынан балам,
Заманда кетти баркынан балам.
Барсаң бир жооп берейин балам,
Келбесең ыйлап өлөйүн балам,
Келсең бир жыргап көрөйүн балам.

Козуке энесинин сөзүн эшитип, баары жокко көзү жетип, минип жүргөн буурул жорго менен Аккөлгө карай барып караса, энесинин айтканы туура келип ташты оодарарга чамасы келбей, ойлонуп отуруп уктап калат. Түшүндө бирөө «тур ордуңан, ташты көтөр» - деп үндөйт. Козуке ордунан турса, жанында чоң таштан башка эч нерсе көрүнбөйт. Жигиттин пири Шаймардан колдоп көтөрүп, ташты оодарат.

Астын караса энеси айткан курал жабдыктын бардыгы бар. Ушул жерден атасынын кийимин кийип, курал жабдыгын асынат. Өзүн байкап караса, атасынын калтырган кийим кечеси кынап бычкандай келет. Шуулдаган доош эшитип, асманды караса, айланып учуп келип, ак туйгун конот. Козуке Аккөлдүн боюнда Акжелке тулпарды күтүп жатып, мындан мурда бул сырларды билбегендигине арман кылып айтканы:

Мен Козуке сен Баян,
Баянды издеп мен барам.
Шаймерден пирим жар болуп,
Түшүмдө болду шул аян.
Балалыгым, мастыгым,
Мурунтан муну билбеген,
Курусун менин жаштыгым.
Азаптын көрдүм катыгын,
Сулуу Баян ашыгым.
Жатканым Аккөл боюнда,
Жан атам менин оюмда.
Атамдан калган ак туйгун,
Азыр менин колумда.
Аккөлдө ыйлап жатамын,
Арбагы колдо атамын.
Жалгызга пирлер жар болсо,
Сүйгөнүм Баян бар болсо,
Изине түшүп мен жатсам,
Акжелке минип мен кетсем,
Арманым калбайт ичимде,
Жалгыз жатам шул күндө,
Шул кыйналган арманым,
Чыгар бекен бир күндө,
Деп ыйлады Козуке,
Аккөлдүн жатып боюнда.
Көп ыйлады Козуке,
Таң кылайып атарда,
Акжелке келет зымырап,
Канаттары шыркырап,
Асмандан түштү Акжелке.
Козуке сезип бир чочуп,
Шамалынан көл толкун,
Козуке жетти жол тосуп.
Жүгүрүп жетип кармады.
Акжелкенин мойнунан
Жүгөнү түшпөй мойнунан,
Мамыга салды жүгөнүн,
Камдады курал түгөлүн.
Жетелеп келди чоң ташка,
Токумду салса Акжелке,
Торгойдой болуп түйүлдү,
Токтобой жетим сүйүндү.
Тердикти салса Акжелке,
Текедей болуп түйүлдү,
Тек турбай жетим сүйүндү.
Жаазды койсо Акжелке,
Жаадай бели ийилди,
Жаркырап жетим сүйүндү.
Куюшкан салса Акжелке,
Куландай болуп түйүлдү,
Куунаган жетим сүйүндү.

Басмайыл тартса Акжелке,
Баш көтөрбөй тек турду.
Энеси айткан сөзүнүн,
Бардыгы ырас деп туйду.
Көпчүктү салса Акжелке,
Көтөрүлүп эргиди,
Козуке көөнү сергиди.
Барлык курал түгөндү,
Жыла басып Акжелке,
Жыландай жүрүп сойлоду
Жыргалды бала ойлоду.
Мойнунан сылап тулпарды,
Кондуруп туйгун шумкарды.
Атасынын тондорун,
Кийип барды Козуке.
Акжелкени ойнотуп,
Минип барды Козуке.
Энесинин алдына,
Күлүп барды Козуке.

Козуке көргөн-бакканын энесине айтканы.

Айтканың ырас энеке,
Аңтардым айткан ташыңды.
Минип келдим жаныңа,
Акжелке тулпар атыңды.
Балаңдын көрчү ишини,
Кондуруп келдим кушуну.
Кийдим курал тонуну,
Иштердин ушул сонуну,
Айтып бер эне жолуму.
Карабайга окшойбу,
Козукеңдин боруму.

- деп, энесине айтып болду. Энеси баласынын жүрөгүн сынап, коркок болсо, коркуп барбай калсын, баатыр болсо мейли барсын деп энесинин Козукеге айтканы:

Белестен белес жер келет балам,
Беш жылгадан сел келет балам,
Беш бөрүсү тең келет балам,
Мындан бир кантип өтөсүң балам?
Кыясы тар жер келет балам,
Кыркырап агып сел келет балам,
Кырк бөрүсү тең келет балам,
Кыйналбай кантип өтөсүң балам?
Оюрма деген жер келет балам,
Оргуп бир агып сел келет балам,
Он бөрүсү тең келет балам,
Андан бир кантип өтөсүң балам?
Аскасы бийик зоо келет балам,
Арасы алыс жол келет балам.

Агыны катуу суу келет балам,
Күңгөйүнөн үн келет балам,
Жайылып акпай бир келет балам.
Кара бир чопо кум келет балам,
Карарып күнү бүркөлөт балам.
Эки чети шар аккан балам,
Ортосунан кан аккан балам,
Суудан бир кантип кечесиң балам?
Алты айлык узак сапар жол балам,
Баянга кантип жетесиң балам?
Арасы узак өр келет балам,
Балыгы төөдөй кол келет балам.
Карагай, кайың дарасы¹ балам,
Илбирс, жолборс арасы балам.
Аюулар жүрөт арсайган балам,
Баш териси сапсайган балам,
Көптү жашап картайган балам.
Андан бир барсаң жогору балам,
Чычкандын мурду өткүсүз балам,
Чытырман тикен токою балам.
Көрбөгөн эч ким ошону балам,
Андан бир кантип өтөсүң балам?
Белден бир ашып карасаң балам,
Мелмилдеген кол жатат балам.
Бедияван² чөл жатат балам.
Каракчынын гана каптал жол балам,
Каргашасы элден зор балам,
Андан бир кантип өтөсүң балам.
Агарып белде жаткан кар балам,
Ак шагыл келет жолу тар балам.
Айбаты тоодой дөөлөрү бар балам,
Аңдыган душман эрлер бар балам.
Адамзат жүрбөс жерлер бар балам,
Чаар жолборс шерлер бар балам,
Мындан бир кантип өтөсүң балам,
Баянга кандай жетесиң балам?
Кабылан каршы көрүнсө балам,
Жубарымбек өлүп кетесиң балам.
Атасы качкан Сарыбай балам,
Баянды издеп жетесиң балам,-

деп, энеси жолдун шартын айтып бүттү. Энесинин айткандарын эшитип, Козуке кайгысын басып, кабагын ачып, энеке балаңдан кам санаба, так мен бара турган жол ушул экен - деп, энесине берген жообу:

Белес бир, белес жер келсе эне,
Беш жылгадан сел келсе эне,
Ыргытып атты өтөрмүн эне.
Беш бөрүсү тең келсе эне,
Бездирип башын кесермин эне.

¹ Дара – капчыгай.

² Бедияван – учу кыйыры жок.

Кыясы тар жер келсе эне,
Кыркырап агып сел келсе эне,
Кыяндан ыргып өтөрмүн эне.
Кырк бөрүсү тең келсе эне,
Кыйнатып башын кесермин эне.
Оюрма деген жер келсе эне,
Оргуп бир агып сел келсе эне,
Ойноп бир чаап өтөрмүн эне.
Он бөрүсү тең келсе эне,
Ойлонбой башын кесермин эне.
Аскасы бийик зоо келсе эне,
Талыбай чаап өтөрмүн эне.
Агыны катуу суу келсе эне,
Күңгүрөнүп үн келсе эне,
Жайылып акпай бир келсе эне,
Ак балык болуп өтөрмүн эне.
Кара бир чопо кум келсе эне,
Карарып күнү бүркөлсө эне,
Ортосунан кан акса эне,
Балык бир болуп өтөрмүн эне.
Алты айлык узак жол эне,
Жүрө берсем өтөрмүн эне,
Баянга барып жетемин эне.
Арасы узак өр келсе эне,
Жол танабын үзөрмүн эне,
Балыгы төөдөй кол келсе эне,
Аккуу болуп сүзөрмүн эне.
Карагай, кайың арадан эне,
Атка бир камчы басамын эне,
Аюу, жолборс, илбирсти эне,
Аккелте октоп атамын эне.
Мындан да эптеп өтөрмүн эне,
Баянды кууп жетемин эне.
Чычкандын мурду өтпөгөн эне,
Чытырман тикен токойду эне,
Чакмак бир чагып өрттөймүн эне,
Мындан бир эптеп өтөрмүн эне.
Мелмилдеген көл жатса эне,
Бедияван чел жатса эне,
Аккептер болуп учармын эне.
Каракчы келсе кыйратам эне,
Жетсем бир сайып ыйлатам эне.
Агарып жаткан кар болсо эне,
Ак шагыл жолу тар болсо эне,
Ат ойнотуп өтөрмүн эне.
Айбаты катуу дөө болсо эне,
Аябай башын кесемин эне,
Чаар жолборс бир болсо эне,
Чарбысын чубап кетемин эне.
Жексен бир кылып өтөрмүн эне,
Баянга барып жетемин эне.

Кабылан каршы көрүнсө эне,
Кабыштыра саямын эне.
Качып бир кеткен Сарыбай эне,
Калбай бир кууп барамын эне.
Колуктуум Баянды эне,
Насип бир кылса аламын эне -

деп Козуке кайрат кылып, Акжелке тулпарды минип, ак олпокту кийип, ак шумкарды энесине төлгө кылып таштап, «куш асманга учуй, кайып болуп кетсе, менин дүнүйөдөн өткөнүм, Ак шумкар канатын куушуруп, парын тарап, туурда шукшуруп турса, колуктум Баянды алып келемин» - дейт. Энеси бата берип, Козукени сапарына узатат. Козуке жүрүп отуруп, энесинин айткандарынын бардыгына жолугат. Өзү айткандай кылып өтөт. Как эткен карга жок, кук эткен кузгун жок, ээн талаа эрме чөл менен кетип бара жатып, жалгыздыгына арман кылганы:

Нечен бийик адырдан ылдам аштым,
Илбирс, жолборс жойлоп жүргөн кырдан аштым.
Карасам жүрөк сезген көлдөн өттүм,
Куш айланып учпаган чөлдөн өттүм,
Караансыз өз элимден узак кеттим.
Асмандан учуп өткөн кара карга,
Жетемби Баян сулуу сүйгөн жарга.
Тосулдум нечен туюк калың карга,
Жетпесем Баяныма жүрөк туйлап,
Мен үчүн энем карып калган ыйлап.
Мен жүрөм тоо кыдырып элден элге,
Таза бой чумугандай батты терге.
Жаныбар барар болсоң биздин элге,
Баяндын кабарыны айткын элге.
Айласыз сыр сурасаң эми менден,
Жаныбар сүйлөр тил жок карга сенде.
Кат жазсам калемим жок назик колдо,
Жалгызды көрдүм дегин узак жолдо,
Энемдин көөнү тынып турсун шондо.
Акжелке тулпарымды кылдым азык,
Баянды издеп жүрөм жөө басып.
Тоолордо жөө жүрөмүн өзүм шашып,
Энеме салам дегин кайтып-кайтып.
Азапта мен жүрөмүн жолдо басып,
Кылабы кыз Баянды бизге насип.
Козуке шол каргага ыйлайт жашып,
Кетемби өз элиме өлбөй кайтып.
Атыны азык кылып алган кармап,
Арманын Козуке айтат жолдо чарчап.
Жүрөгү кыркалуу белди басты,
Айдаган катуу шамал желге жетти.
Алты ай жүрүп каңгырап талааларда,
Жолуккан нечен түрлүү балааларга.
Козуке алы кеткенде жеткен элге,
Түндөсү тынбай басат кечесинде,
Козуке кыз Баяндын өчөсүндө,

Отурду кара кырдын чекесинде.
Кой жатат жылгасында көп сандаган,
Ал кырга жакын көчүп эл барбаган.
Көрүнөт туман болуп малдын чаркы,
Кетелек муздак тоонун жаткан кары.
Бөксөдө Сарыбайдын жаткан малы,
Белинде Сарыбайдын каткан каны.
Сарыбай өтүгү жок чарык кийген,
Чарчаса бутун суутуп эшек минген.
Башында топусу жок, телпек¹ кийген,
Көтүндө тери шымы күнгө каткан,
Койчу жок койлорун өзү баккан.
Суу ичпей мөк-мөк этип кой да жаткан,
Сарыбай кой кайтарып жолдо жаткан.
Кийгени кой жүнүнөн таар чепкен,
Чепкени көчүгүнө зорго жеткен.
Сарыбайда андан бөлөк болбойт чепкен.
Ар бити көк кенеден болгон катта²,
Сарыбайдын өңү суук элден башка.
Сарыбайдын төшөгү жок жаткан ташка,
Сарыбайдын курсагы чоң тойбойт ашка,
Сарыбайдын өзү жеткен сексен жашка,
Кыялын жомокчулар айткан башка.
Сарыбайга Козуке уулуң берди салам,
Сарыбай баш көтөрүп келдейт балам.
Козуке айтат, жаным ата көрдүм сени
Сарыбай сөз сурады, кайдан бери?
Козуке айтат басып келдим узак жолдон,
Жаным ата сизди көрдүм жаткан койдон.
Козуке айтат көңүлүмдө көптүр санаа,
Жөө басып согончогу болгон жара.
Кааласаңыз мен боломун сизге бала,
Коюңузду өзүм багам жалгыз гана.
Сиз карып сексен барып, үйгө жатың,
Төрүңдөгү байбичеңе сырыңды айтың,
Энебизге дайындагын менин жөнүм,
Кой кайтарып адашыптыр ата өңүң.
Сүйүнгөндөн Сарыбай өөдө турду,
Бала кылып алмак үчүн көңүл бурду.
Байбичеси Шекерканга айтып кирди,
Айтар менен Баян сулуу өзү билди,
Бул сырын көңүлгө бекем түйдү.
Ыраазымын койлорумду бакса деди,
Шул баланын бир кыялы жакса деди.
Байбиче айтты өзүң баккын койлоруңду,
Мен билгемин ушул пикир ойлоруңду.
Бала багып бир күнү уурдап кетет,
Шу кесириң куу абышка сага жетет.

¹ Телпек – тумак.

² Катта – чоң.

Баян айтат:

Эне жан шул сөзүңдү шашпай сүйлө,
Карыган абышкаңды какпай сүйлө.
Эне сен баласы жок бир куу башсың,
Көөнүңдө кылтылдаган өзүң жашсың.
Абышкаң койду багат көөнүм гошмун¹,
Абышкаң чарчабайбы жөө басып,
Чокою чечилбеген бутта катып.
Кызыңдын тең курбусу Козукеден,
Таалайсыз Сарыбайың келген качып.
Энеси осол болду шум сөздү айтып,
Сарыбайга мейли деди өзү кайтып.
Сарыбайдын көөнү тынып үйгө олтурду.
Кер сөздүү куу кемпири бирге олтурду.
Годолкул Баяныны алмак болчу,
Жаткан мал Годолкулга калмак болчу.
Баянжан акылы бар муну билген,
Козукем келеби деп ойлоп жүргөн.
Козуке шул бекен деп билди Баян,
Кемпирдин айткан сөзү кызга чаян.
Баянга учуп келип бир куш конгон,
Баяндын тажрыйбасы ушул болгон.
Эртеси Сарыбай чал койго барды,
Кой баккан Козукеге назар салды,
Баланын түрүн көрүп айран калды.
Тапшырды ол балага бардык малды,
Козуке тынчыматка турду чалды.
Козукеден мурунураак Сарыбай чал,
Көп койго койчу салган курган калди².
Сарыбайды эр Козуке жолго салды.
Төмөнгү кой кайтарган калга барды,
Койчунун башын сыйрып орго салды.
Койдон жана төрттү союп алды,
Өпкөсүн көкүрөктөн оюп алды,
Койчунун таз кебин кийип алды,
Айланы эр Козуке билип алды.
Жүгүрүп чоң ороого кайтып келип,
Чокуга Какибек калдин катуу салды.
Какибек өрт ичинде калды өлүп,
Сарыбай түңүлсүн деп муну көрүп.
Балаңды карга, кузгун талады деп,
Түшүнттү Сарыбайга кайтып келип.
Кемпир баланы үйгө санба³ дедим,
Балаңдан акыр чыгат галба дедим.
Ол балаң төрт коюңду качкан союп,
Балаңдын бир каракчы көзүн оюп.
Көрүптүр таз койчубуз кайтып келди,
Көргөнүн анык кылып айтып келди.

¹ Көөнүм гош – көңүлүм тынч эмес.

² Кал – таз.

³ Санба – ишеним артпа.

Бул сырды сулуу Баян өзү билди,
Көңүлү тынганга окшоп секин күлдү.
Козуке кубулгансып өзү жүрдү,
Атыны Какибек кал деп коюп алды.
Таякка чын астейдил сунду колду,
Колуна Какибек кал алды жарак.
Кулачка ченеп кесип четин таяк,
Какибек алты ай жүрүп койду бакты,
Кызматы тууралыктан байга жакты.
Бай тынып койлорунан үйгө жатты,
Какибек кой кайтарган кылар эгиз,
Койлору куйрук алай баары семиз.
Ал койго Годолкулу бөтөн ээ.
Алты ай бакты Какибек кал байдын коюн,
Кызы сулуу Баянкандын корбойт боюн.
Бир күнү Какибек кал ырдайт сонун,
Бар бекен дүнүйөдө мендей шордуу,
Кайда экен эч көрбөдүм Баян сулуу.
Алты ай бактым коюңду,
Эч көрбөдүм боюңду.
Кой кайтарып төш менен,
Согончогу жоруду,
Таяндым четин союлду,
Баян менен жолугуп,
Көрбөдүм кызык оюнду.
Сарыбай койду бак десе,
Буралбаймын мойнумду.
Бир көрбөдүм Баянкан,
Жыпардан жыттуу койнуңду -

деп ырдайт. Ошол айылда бир келинчек бар болучу, аты Анар. Ал акылы жетип ойлонду: Баяндан мурунку болгон курбусу Козуке окшойт. Буга билдирип койбосом болбойт, сыпаалык менен шашылып, Баяндын сырдаштыгын жашырып, кандай адеби жок баласың. Тантырап ырдаган. Баянды ээлеп жүргөн Годолкул деген кул бар. Баштар аяк болгон Годолкул болсо башыңды кесип түбүңө жетип, сени бул жерге койбойт деп айтат. Эгер Баянды көрмөк болсоң койлорду өөдө-төмөн айдап өткөрбөгүн. Кечкурун жатканда койлор кыркырап короого токтобойт. Бай сурайт, эмне үчүн койлор жатпайт балам деп. Алты айдан бери бир журтуңуздан көчпөйсүз, жердин оту калган жок. Мен дагы жанымдан тойдум, күнү-түнү тынбасам деп жооп кайтаргын. Эртеси бай көчөт, үйлөрдү чечет, тополоң болуп көч жөнөйт. Сени койду айдай бер балам деп тоого мал жөнөтөт. Көчтүн алдында Санам байбиче жөнөйт. Аркаңдан чаңдаган мал жетет. Кырк кыз кошчусу менен Баян сулуу барат. Баян сулуунун жакшы көргөн козусу бар, койлорду кагыштырып ойдон козусун коңус кылып жамбашка бир чап, козу жыгылып калат. Баян сүйлөнүп бир чабат. Чапканда тырайып жатып кал. Койчуга эмне болду деп сага жалынат. Жаштыгында баккан торгою бар, торгоюн сууруп ал, бербеймин деп бекитип ал. Бер деп жалынат, бербесең таарынат - деп, белгилеп айтат. Келинчек койчуманга айткан сөзү:

Койчуман Козукеге окшойт түрүң,
Акылың бар шул сөзүмө өзүң түшүн.
Акыры жалган болор туткан ишиң,
Эсепсиз Баян сулуу сүйгөн кишиң.

Ал сөздү айткан себеби Сарыбай, Карабайга айыл жүргөн. Экөөбү кудалыгын анык билген. Бул сөздү көңүлүнө анык түйгөн.

Сырыны эч кимге айтпай өзү жүргөн,
Анардын көңүлүндө нечен санаа.
Козуке шондо болгон ойноо бала,
Козукени Баянканга арман кылып,
Анаркан көп сүйлөчү оттой жана,
Бул сырды билчүү эмес ата-эне.
Анаркан бөлүнүп жүрүп кетти,
Баян сулууга жүгүрүп жетти.
Козукенин койчу болуп келгенин,
Анаркан Баянга сырын чечти.
Тилегиң кабыл экен бийкеч деди.
Годолкул Баян кызга ашык болгон,
Көөнүндө Баянканды ээлеп койгон.
Баянкан эрте туруп жүзүн жууса,
Годолкул тиктеп туруп көөнү толгон.
Баян кыз Годолкулду сүйгүсү жок,
Кул менен турмуш күтүп жүргүсү жок,
Баян кыз Годолкулду көөнү сүйбөйт.
Козукенин келгенин эчким билбейт.
Анаркан Козукени анык билет,
Бул сырды Баян кызга айтып жүрөт.
Мурунку атап койгон өз курбусун,
Баяндын чын астайдил көөнү сүйөт.
Козуке өзү жакшы артык бала,
Баян да нечен жүрөт тартып санаа.
Баянды Козукеден бөлмөк үчүн,
Астейдил Годолкулдун жүзү кара.
Айласыз ойлоп жүрөт кыз бечара.
Годолкул бузуклукту кылат жана.
Козуке Баянканга жетпейт гана,
Бул сырды үйдө билбейт ата-эне.
Билгенде сулуу кызга бермек жеме,
Өкөбү эрегишип кетмек үчүн,
Козуке Баянканга келбейт эме.
Ортодо жан күйгүзөт Анар жеңе,
Кыз үчүн кызмат кылат далай жеңе.
Адашкан өз жарыңдан калбагын деп,
Ата-энең айткан жолго барбагын деп,
Теңтушуң Козукеден калбагын деп,
Торгойду жакшы парктап сактагын дейт.
Годолкул теңтуш эмес баспагын дейт,
Бул сырды башка эч кимге айтпагын дейт.
Козуке сүйөрүңдү мактагын дейт,
Басканың кыз бийкечим эл билбесин,
Бул сырды ата-энең тең билбесин.
Бир-бирин көрүшмөккө зар эки ашык,
Эки жаш көңүлдөшү тең гүлдөсүн.

Кеткениң алыс, жакын эл билбесин,
Сен кетсең кийин билип эл дүрбөшсүн.
Сен конгон конушуңа сел жүрбөсүн,
Ортодон катык шамал жел жүрбөсүн.

Козуке койлорду короого камайт. Ошол күнү койлор жатпайт. Үркүп чыгат. Сарыбай Козукеге сүйлөп, ээ Козуке койлор эмне жатпайт дегенде, алты айдан бери көчпөсөң от жок, такыр болуп кетти. Койлор тойбой жатат дейт. Эртең менен Сарыбай шашып көчөт.

Дүркүрөп көп айыл үйдү чечти,
Жүк жүктөшкө комдотуп нарды тартты.
Келин кыздар сүйрөшүп килем жапты,
Как алдында байбиче секин басты,
Аркасында калың көч чаңдап басты,
Кой кайтарган койчуман мурун кетти.
Кырк кыз менен Баянкан мурун жетти,
Кой айдаган кыя да чаңдап кетти.
Кой айдаган бет менен көч да өттү.
Кырк кыз менен Баянкан шондо жетти.
Кой кайтарган койчуман карап турду,
Таяк менен козуну каттык урду.
Кандай курган койчу деп айтып калды,
Баянкандын козусу жатып калды,
Ачууланып Баянкан каттык барып,
Баш аралаш койчуга камчы салды.
Койчу кургур сырайып жатып калды,
Камчы чапкан сулуунун өңү учту.
Койчуманга жалынып аттан түштү.
Бекем кармап Баянкан колдон тартты,
Койчу такыр былк этпей сулап жатты,
Өлсө козум мейли деп Баян айтты.
Жанындагы кырк кыздын баары кайтты,
Баян өөдө көтөрүп башын тартты,
Таз кеп түшүп көкүлүн көрүп калды,
Көңүл буруп Баянкан ышкы салды.
Бу керемет, бу сырга айран калды,
Тизесине койчунун башын алды.
Баянкандын койнуна
Козуке колун салды,
Козукени Баянкан таанып калды.
Өз курбусу экенин мойнуна алды,
Колдон кармап койнуна секин салды.
Баянканга Козуке эми канды,
Жеңиндеги торгоюн тартып алды.
Жалынгансып кыз Баян кайтып алды,
Кош Баян деп Козуке жалгыз калды.
Өлгөн койчуң тирилтип мен келдим деп,
Сыр билгизбей Баянкан секин барды.
Бирге жүргөн кырк кыздар айран калды.
Таштадыңар жалгыз деп койчуманга,
Ачууланып Баянкан жаңжал салды.

Ол айбын тең кырк кыз мойнуна алды,
Торгоюну Баянкан койнуна алды.
Эки ашыктын айласы мунан калды.
Ар түнүндө Козуке коюң жатпайт,
Козукени Баянкан таза парктайт.
Годолкулдан Баянкан өзүн сактайт.
Сарыбайга Годолкул күндө келет,
Келген сайын кеңешти абдан берет.
Кеңешкенин кыз Баян жаман көрөт.
Эки жаштын ортосун бузук бөлөт.
Бөлгөнүнө ынабай Баян сулуу,
Козукени жанынан артык көрөт.
Бай Сарыбай чатырап журтка конот,
Козукенин Баянга көөнү толот.
Ошол элде бир бай бар тайды соет,
Калың айыл тизилип катар конот.
Козукенин ышкысы кызда болот,
Кыз бала да Козукеге көңүл коет.
Сарыбайга тойго жүр деп кабар жетет,
Годолкул да ошол тойго бирге кетет,
Айылда киши калбай баары кетет.
Короолош кемпир, чал да баары кетет,
Козуке айыл жакка жакын келет.
Кыз дагы Козукеге көңүл берет,
Айылда субай калган келин-кыздар,
Козукенин келгендигин баары көрөт.
Боз үйдүн эргилчегин бекем тартып,
Козуке, Баян сулуу бирге жатат.
Экөөбү короодо эмес, үйдө жатат,
Пар балыш жастыгыны сүрүп жатат.
Баянкан көйнөгүнү түрүп жатат.
Айылда келин-кыздар билип жатат,
Аларда чыдай албай күйүп жатат.
Баянкан жасалгалуу парпыраган,
Козукенин зор көкүлү жаркыраган.
Эки жаш бир-бириден ал сураган,
Эки жаш мурадына жетмек болгон,
Экөөбү кол алышып кетмек болгон.
Жаштардын тең көңүлү өсмөк болгон,
Эки жаш бир-бирине ышкы койгон,
Козукенин Баянканга көөнү толгон.
Баянкан өзү артык бир сулуу кыз,
Балбылдап ачкан көз чолпон жылдыз.
Экөөбү бир көңүлдө кечээ күндүз,
Баяндын белге түшкөн кара чачы,
Алиптай туура түшкөн калем кашы,
Козукенин жүрөгүнө барбайт ашы.
Акжелке тулпарыма жетем деди,
Баянды учкаштырып кетем деди,
Жолдордон учкан куштай өтөм деди,
Годолкул кууса мойнун кесем деди,

Козуке көңүлүндө шуну ойлоду.
Кайраттуу эр Козуке ой ойлоду.
Годолкул өзүн билет артык киши,
Башканы Годолкул көзүнө илбейт.
Годолкул Сарыбайга абдан жаккан,
Парваштап¹ Сарыбайды жакшы баккан.
Кыз берем деп энеси муну тапкан,
Козукенин кайненеси сулуу Шекер,
Артыны бузуп кайткан муннан бекер.
Шу кесир өкөбүгө бирдей жетер,
Кайнене күйөбүгө болгон душман.
Душмандык акыры болор буга пышман²,
Козуке кыз алам деп жоноп чыккан.
Сарыбай наалат берер бу сөздү уккан,
Годолкул бузук салган бакылдыктан.
Сарыбай талоондо калат малың,
Нысапсыз эки адамдан жесең калың.
Акыры көрүң күйөр акмак чалым,
Баян сулуу Козукенин ышкысынан,
Жүрөгү өрттөй күйүп чыккан жалын.
Баянды эр Козуке аламын деп,
Сарыбайдын алты айга баккан малын.
Сарыбай Карабайдан жеген калың,
Жегени көпчүлүккө болгон маалым.
Атагы жана калат Сарыбайдын,
Соолтмок эки жаштын алтын жанын.

Годолкул барган тоюнан келди. Годолкул тойдон алып келген аштын кырмычыгын, гөштөн³ койчуга берейин деп белине салып алып келет. Годолкул жаман атты минип, желип кетип баратат, белинен түшкөн гөштү карга кузгун терип кетип баратат. Жолдо кыз-келиндер Годолкулду мазактап сүйлөйт.

Годолкул чапканыңда жортот атың,
Чачылып жерге түшөт жыйган ашың.
Белиңден түшкөн гөштү жору терет,
Сен кетсең Какыбеке кудай берет.
Какыбек кул, Баян сулуу үйдө жатат,
Койчуман кал Баян менен бирге жатат.
Годолкул сен той уладың шоруң катып,
Койчуга аш көтөрүп чапкылайсың.
Баян сулуу сени сүйбөйт, калди сүйөт,
Баян менен күнү, түнү бирге жүрөт.
Койчуман кой кайтарбай үйдө жүрөт.
Баяндын өзү сулуу, көзү жылдыз,
Кал менен бирге жатат кече күндүз.
Койчуга Баян сулуу көңүл бурду,
Алам деген Годолкулду кудай урду.

¹ Парвантап – аздектеп, өтө сыйлап.

² Пышман – өкүнүү.

³ Гөш – эт.

Бул сөздү угуп Годолкулдун ачуусу келип, оозу кыйшайып, муруту чыйралып, өңү кумсарып каары бетине чыгат. Үйгө келип калдыратып, үзөнгүсүн шалдыратып койчуну келтирмек болуп, пурсатсыз¹ өлтүрмөк болот. Баян сулуу бул сөздөн кабардар болуп, дароо Козукеге кабар жиберет. Козуке Чук-Терекке качып барып бекинет. Баян сулуу бала экенден багып алган бир торгою болгон. Баян сулуу торгойдун бир жака жумшаса билинбей барып, келер замат түлкү ичиктин жеңине кирип кетет. Годолкул Баян сулуунун үстүнө секин кирет. Баян сулуунун түлкү ичигин киет. Баян сулуунун Козукеге жиберген торгою ошол замат учуп келет. Годолкул кийип турган ичиктин жеңине дароо кирет. Баяндын бакма торгою экенин кул билип, секин катып, ичикти таштап үйдөн чыгып кетет. Козукенин бекинген жери кайда деп торгойдун жүнүн бириндетип жулат. Торгой доош бербейт, торгойдун төбөсүндөгү үксөгөйүн тартканда торгой чук, чук деп өлөт. Козуке Чук теректе экен деп, Годолкул өлтүрмөкө мылтыгын дүрмөттөп барат. Годолкул Козукени дал ортого атканда как жүрөктүн ортосуна тийип, Козуке өлүп калат, Годолкул Сарыбайга келип ачууланат.

Кызыңды мага берем деп жан сактайсың,
Мен келсем жалган айтып кайсактайсың.
Байбичең сулуу кызың кулга кошот.
Өлтүрдүм койчу кулду бүгүн атып,
Сарыбай, кутулбайсың менден качып,
Айылдагы үйдө калган кыз-келиндер
Кал менен Баяндын сырын ачып,
Тартынбай кыз-келиндер өзүмө айтып.
Сен менен сүйлөшкөнүм болгон узак,
Шарманда кыз-келиндер кылды мазак.
Баяның мендей жарга тийбес болсо,
Көрсөтөм ага түрлүү каттуу азап.
Баянкан сөздү эшитип өөдө турду,
Шол чакта Годолкулду изат кылды.
Пайитин таап башын кесмек үчүн,
Билдирбей чын астейдил кызмат кылды.
Акылсыз Годолкулду алдамака,
Билектен кармап өөдө турду.
Годолду көлгө ээрчитип чачын бууду,
Жүр курбум көлгө түшүп ойнойбуз деп,
Годолду жылдырбастан кармап турду.
Годолкул түпсүз көлгө түшүп кетти,
Ажалы жетип өмүрү бүтүп кетти.
Баян кыз өзүн уруп сууга салды.
Кесири ушул - үчөбү тең өлүп калды.
Баян сулуу жаш Козуке өскөн бирдей,
Экөөбү тең ачылган жайкы гүлдөй.
Жаштардын баркы кымбат жакуттур ай,
Жаркырап жарыктыгы кадыр түндөй.
Годолкул өлүшүн калды билбей,
Эки жаш жарыглыктын доорун сүрбөй,
Козукеден Баян сулуу кайда калды,
Бул дагы аркасынан өлүп барды.
Эки жаш мурадыга жетпеген деп,

¹ Пурсатсыз - илгиртпей, байкатпай.

Мурунтан жомок болуп бизге калды.
Козукеден Баян сулуу бирдей өлдү,
Күн көрбөй Годол бакыл кулда өлдү.
Жаштардын тагдырын бузук бөлдү.

Адабий-көркөм басылыш
«Эл адабияты» сериясы

ЭЛДИК ПОЭМАЛАР:
Аксаткын менен Кулмырза, Ак Мактым,
Карагул ботом, Жалайыр жалгыз, Ак Бермет,
Качкын кыз, Козу Көрпөш-Баян сулуу,
Кыз Жибек, Бозжигит

31-том

Түзгөн: *Г. Орозова*

Редактору *Кадыров Ж.*
Сүрөт редактору *Бокоев Р.*
Техн. Редактору *Р. Усупова*
Корректору *Б. Халилова*
Компьютерде калыпка салган *Р. Терибаева*

Терүүгө 06.08.2010 берилди. Басууга 01.11.2012 кол коюлду.
Кагаздын форматы 84x108^{1/32}
Көлөмү 23,75 физ. басма табак.
Нускасы 2000. Заказ № 2428. Келишимдик баа.

«Бийиктик» басмасы
Бишкек ш., Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»
Тел.: 620-213, 661-725